

TOPONÍMIA COSTANERA DEL PAÍS D'ALMERIA EN EL MAPA DEL GENERAL COELLO (MEITAT DEL SEGLE XIX)

Nicolau GUILLEM I MEDINA
Manuela MEGIA MORENO

1.- METODOLOGIA

En aquest treball anem a estudiar el mapa de la Província d'Almeria realitzat pel Coronel Comandante de Ingenieros Don Francisco Coello l'any 1855.

El mapa, per al seu estudi, ha estat dividit en dues parts: la zona Sud i la zona del Llevant. Ens ocupa en aquesta primera part l'estudi de tots els topònims que apareixen a la costa a la zona Sud, des de la província de Granada fins al Cap de Gata. En l'orientació oest-est.

L'objectiu del següent treball és l'aproximació a l'estudi de la toponímia almerienca i analitzar les diferents influències lingüístiques que han actuat a l'hora de la creació dels dits topònims.

Hem fet un desenvolupament introductor i geofísic i històric, a continuació un inventari de topònims costaners tal i com estaven al mapa seguint la direcció oest-est, un apartat de conclusions i finalment citem la cartografia i bibliografia que hem utilitzat.

Pensem que aquest treball, que dins de les nostres aspiracions només ha volgut ésser un petit i primer acostament a l'estudi de la toponímia almerienca, és de gran interès per a aquest col·loqui, així com per a la toponímia catalana en general, per la influència que es veu que ha deixat la llengua catalana a la nosta toponímia d'Almeria, tot tenint en compte que es tracta d'una aproximació al seu estudi i que les conclusions a què hem arribat en alguns punts poden ésser provisionals.

2.- INTRODUCCIÓ

La província d'Almeria es troba situada a l'extrem sud-est de l'Estat Espanyol, a la Península Ibèrica; en l'actualitat dins de la Comunitat Autònoma Andalusà.

El relleu és molt accidentat; les seves serres arriben a altures de més de 2000 m. Des de la Vall del Guadalquivir les serres que componen la Serralada Bètica van augmentant les seves altures fins als punts més alts, que són aquells que serveixen d'amollonaments divisoris entre les províncies de Granada i Almeria.

Són diferents les serres que entre una altura compresa entre els 1500 i 3000 m aprox. formen una paret que resulta una barrera natural que aïlla de la zona d'Andalusia. No obstant l'aïllament no és tan absolut, donat que hi ha petites valls que en orientació oest-est fan de corredors comunicadors entre Andalusia i Almeria, valls que corren paral·leles a les serres i que es van fent més suaus i amples fins que moren a la mar, a la vegada que les serres van minvant en altura conforme recorren les terres d'Almeria fins que moren a la mar Mediterrània en aquesta província.

Aquesta particular orientació del relleu fa possible una millor comunicació amb el Llevant que amb el Ponent, fet que es manifesta amb l'arribada d'influència de la zona mediterrània llevantina en tots els segles a les terres d'Almeria. Això es reforça amb el fet que Almeria, juntament amb Múrcia i el Sud del País Valencià, forma una regió climàtico-fitogràfica, durant el procés repoblador que es produeix al segle XV-XVI. Arribaren grans contingents de repobladors del Llevant, que eren els que tenien una millor capacitat d'adaptació a les possibilitats limitades de cultiu que imposaven les dures condicions climàtiques com a conseqüència d'una manca de pluviositat a la zona.

Des de molt aviat constatem la presència de catalans amb castellans a terres d'Almeria (fet que serà una constant en el temps); la primera notícia que en tenim és la de la conquesta de la ciutat d'Almeria l'any 1147, empresa compartida per genovesos, catalans manats pel Comte En Ramon Berenguer IV i lleonesos comandats per l'Emperador de Lleó, Alfons VII, així com d'altres nobles com: el Comte de Castella, el Comte gallec de Xinzó de Limia, el Comte de la Seu d'Urgell, etc, i que va permetre que durant un breu període de temps de 10 anys, la ciutat d'Almeria amb el seu alfoç passés de mans musulmanes a cristianes.

La ciutat va quedar sota la jurisdicció del regne de Lleó amb una guarnició de soldats genovesos i lleonesos en un primer moment i finalment només lleonesos. Aquest episodi es tanca amb la reconquesta de la ciutat d'Almeria pels Almohades l'any 1157.

Haurem d'esperar l'any 1309 per tornar a veure catalans a les terres d'Almeria com a conseqüència del fracassat intent per part del rei En Jaume II d'incorporar les terres d'Almeria a la Corona d'Aragó, després del pacte acordat amb Castella pel qual es dividien el regne de Granada entre Castella i Aragó: el regne d'Almeria per a la Corona d'Aragó i la resta del regne de Granada (Prov. Granada i Màlaga) per a la Corona de Castella.

Posteriorment hi ha algun intent per part aragonesa de retornar a la conquesta d'Almeria per formar un nou regne aragonès. A pesar d'aquestes frustrades temptatives, hem de mencionar que hi havia una petita colònia de catalans a la ciutat d'Almeria, com a conseqüència del Consolat de Mar que hi havia a la ciutat i que ens parla de les permanents relacions comercials existents entre la Corona d'Aragó i la ciutat d'Almeria.

Però haurem d'esperar l'any 1489 per poder parlar de contingents cristians de parla castellana i catalana a terres d'Almeria d'una certa importància. L'any 1489 les terres d'Almeria capitulen la seva rendició als Reis Catòlics, fet que va tenir com a

conseqüència més immediata la repoblació de la ciutat amb cristians de la Corona de Castella i de la Corona d'Aragó principalment; essent el grup castellanoparlant el majoritari seguit pel catalanoparlant (Mallorquins majoritàriament, valencians, algun català, i una colònia de mercaders de la zona de Vinaròs-Benicarló comandats per un català "Rovira"), un grup basc (augmentat per un grup de bascos que construïa la "Catedral" d'"Almaria") i un altre de gallec, que conviurien amb la resta de la població que parlava àrab.

L'any 1568 es produeix la rebel·lió de les Alpujarres, el final de la qual té com a conseqüència l'expulsió de tots els moriscos del regne de Granada, el qual, buit de població, es comença a repoblar immediatament de gent de la Corona de Castella i Aragó, fonamentalment.

És aquesta repoblació, compresa entre 1571-1600, la definitiva que marcarà la influència lingüística de les terres que componen el país d'Almeria. En línies molt generals, hem de resumir-la dient que el sector més occidental a la meitat sud (Alpujarres i comarca de Fiñana, que varen ser incorporades a la jurisdicció administrativa i eclesiàstica d'Almeria al segle passat) es varen repoblar amb població andalusa de la vall del Guadalquivir, amb manxecs i amb andalusos del regne de Jaén.

La zona jurisdiccional de la ciutat d'Almeria planteja una particularitat molt interessant davant la zona anterior: el nombre d'andalusos minva considerablement. Són aquests principalment de la zona de Jaén; hi ha un altre nombre de repobladors que són de la franja fronterera entre el regne d'Aragó i Castella; un altre de manxecs; i existeix un gran nombre de repobladors que són del sud del Regne de València, els quals, juntament amb mallorquins i catalans, ens fan pensar en una població de parla catalana a les terres d'Almeria que conviu amb població de parla castellana.

La repoblació catalanoparlant és tan abassegadora en alguns punts, que ens recorda el cas del Regne de Múrcia al segle XIII-XIV. Així hi ha pobles a partir dels llibres de repartiment dels quals obtenim dades significatives, com és el cas del poble de Ragol -on el 96'6% dels seus repobladors parlaven català meridional del sud del regne de València, davant del 4'4% restant que parlava català de Mallorca-.

Encara que no podem donar una quantitat fixa per a tota la zona del sud del grup catalanoparlant en aquest moment, sí que podem avançar que es va concentrar principalment a vora del riu d'"Almeria", en l'espai comprès entre la ciutat d'"Almeria" i on acaba la seva jurisdicció ("Ragol") -que és on comença la de l'"Alpujarra" ("Canjayar") (Sotmesa al "Corregimiento de Ugijar", "jurisdicció de Granada")-. En aquesta part del país el grup catalanoparlant és superior al 50%, quasi el 90% del conjunt de la població total, en pobles com: "Gador", "Rioja", "Huecija", "Alicum", "Instinción", "Ragol". En les ciutats d'"Almeria", "Terque", "Tabernas", "Illar", "Alboloduy", "Santa Fe de Modujar", "Nijar" es dona una mitjana situada entre un 20-30%. Existeixen, no obstant, pobles que no reben pràcticament cap població catalanoparlant o on és pràcticament mínima, com és el cas de "Sorbas", "Felix", "Enix", "Vicar", etc. Resumint, hem de dir que el "Corregimiento de la ciudad de Almería" té al S.XVI una població catalanoparlant que oscil·la entre el 0% i el 100%, segons els pobles.

La meitat nord del territori almerienc (“Vall de l’Almanzora” i “Comarca de los Velez”) és repoblada amb una gran quantitat de murcians, que fan una mitjana que supera el 50%, seguits per un grup catalanoparlant (majoritàriament valencians, amb algú català i mallorquí) que fan una mitjana entre el 0% i el 30% segons els pobles; la resta són castellans i andalusos de Jaén.

Hem de remarcar que aquesta comunitat murciana en aquest moment era transmissora d’un gran bagatge cultural català, que encara era força intens a les terres del Regne de Múrcia, malgrat que la llengua catalana havia començat a recular des del S.XV i, substituïda per la llengua castellana, donà lloc al naixement del dialecte murcià.

Fenomen que és lent i progressiu, i que, com va indicar amablement el Prof. Robert Pocklington, encara a començaments del S.XVIII podria no estar consolidat, donat que els pescadors i mariners murcians podrien parlar en llengua catalana en aquest moment, com a conseqüència d’un reforçament lingüístic nascut del contacte que mantenien amb els pescadors del sud del regne de València, com podem interpretar del treball de N’Alfonso Grandal López “Algunes dades sobre la toponímia Cartagenera d’origen català”

Resumint hem de concloure, des d’un punt de vista lingüístic, dient que la societat almerienca del primer període cristià (1488-1571) és una societat d’una gran complexitat lingüística: existeix un grup majoritari que parla àrab i que és el 90% de la població total.

Aquesta llengua té una situació d’ús ple formal i informal al principi d’aquesta etapa. Conforme passa el S.XV, diferents factors influeixen que el seu ús quedi restringit a la simple utilització informal: llengua parlada a nivell de relacions familiars, (desterrament voluntari de les classes cultes musulmanes, prohibicions explícites de l’ús de la llengua musulmana per l’administració castellana etc.)

Així ens ho confirma Nicolás Crabillana, després d’estudiar els protocols notariais d’aquesta època, on comprova que, conforme passa el segle, en les signatures dels moriscos es comença a fer poc ús dels caràcters àrabs, fins a la pràctica desaparició cap a 1568.

Bernard Vincent arriba a la conclusió provisional que la meitat dels moriscos almeriencs de sexe masculí podien comunicar-se en castellà a mitjan segle, així com la comunitat cristiana també coneixia la llengua àrab; Alonso Caparrós, Miguel Rodrigues, “el jurado Martín de Salas”, etc.

D’aquest bilingüisme es provoca una interferència lingüística del qual tenim algun cas curiós com el que provoquen els representants de “Sorbas” i “Lubrín” amb motiu d’un conflicte de límits municipals: s’oposen a la designació d’un intèrpret en concret perquè: “puede saber una palabra de aljama y otra no de las que el interrogatorio declara e por entender una cosa dira otra...”

Després de 1570 (any de l’expulsió), el grup morisc no arriba al 5% del total de la població del país, dispersos per tot el territori; dependents, intentant amagar la seva condició de morisc, poc farien servir la seva llengua àrab, i ben aviat estarien assimilats per la societat cristiana.

El segon grup, el cristià, es compon de diferents grups lingüístics. El més majoritari és el castellà i la seva llengua té un ús ple, formal i informal. A continuació tenim un conjunt de llengües minoritàries de les quals només es fa un ús informal: el català, el basc i el gallec, de major a menor. En tres generacions haurien desaparegut, entorn de l'any 1568.

El segon període, a partir de 1568-71, no és menys complex des del punt de vista lingüístic. El panorama es redueix a dues llengües: la castellana, que manté el seu ús ple, formal i informal; i la llengua catalana, de la qual només es fa un ús informal. De la convivència d'ambdues llengües apareix un bilingüisme que en un primer moment podria ésser diglòssic però que en un segon moment és desordenat: es barregen els sistemes del castellà i català creant un altre "suprasistema" que aplega les característiques de tots dos sistemes; i així a Almeria es conserven determinats trets lingüístics propis del català, que conviuen amb les formes pròpies del castellà. I així tenim:

"PL" = ("Plan"), (1695,1731,1791,1803), no és topònim.(Sinó mossarabisme).

(Plana), Topònim.

(Planete), topònim.

(plano), (S.XVIII).

(Planicie) (S.XVIII).

(Pluvia), (1598). Etc. Al costat de les formes pròpies del castellà: "Llano", "llanito", "lluvia", etc.

"F" = (Ferrerias); (1785).

(Fierro), (1785)

(Facia), (1775)

(Alfabia), (1775); (Aljabia), (1774); (Alhabia), (1775).Topònim.

(Farina),(1900)

(Falcón), Topònim. Etc. Al costat de les formes castellanés:"Herrerías", "hacia", "harina", "halcón", etc.

"O" = (Costa), Costa, pujada. (S.XVIII).

(Costera), Pujada molt inclinada. Topònim.

(Fonteta), Topònim.

(Porto), Port de muntanya, Topònim.

(Coveta), Topònim.

(Tostan), (1791). Etc. Al costat de les formes castellanés: "Cuesta", "Fuentita", "Puerto", "Cuevita", "Tuestan", etc.

"T" = (Mosent), (1495)

(Sant), (1495), (1586).

(Cenet), (1775).

(Montserrat), Topònim. Etc.Al costat de les formes castellanés."San" o "Santo", "Cenete", (Marquesat amb aquest nom), etc.

"S" = (Pobresa), (1618).

(Veses), (1626).

(Plasa), (1627).

(Sequia), (1627).

(Florescan), (1791).

(Isquierda), (1791).

(Serro), (1791). Etc.

Al costat de les formes castelleses: "Pobreza", "Plaza", "Acequia", "Izquierda", "Cerro", etc.

"Et/Eta" = (Serreta>Serrata), (Topònims).

(Moleta>Molata), (Topònims).

(Encinetas), (1791).

(Goleta), (Topònim).

(Cañarete), (Topònim).

(Corraletes), (Topònim).

(Capacheta), Etc.

Al costat de les formes castelleses: "Sierrita", "Encinitas", Cañaverlito", "Corralitos", etc.

"E" = (Trenta)

(Serreta)

(Veje), etc. Al costat de les formes castelleses: "Treinta", "Sierrita", "Viejecito". etc.

"O". Diminutiu = (Balsón)

(Caletón), etc. Al costat del sufix augmentatiu castellà en "on".

A nivell de lèxic també ha quedat molt de vocabulari català, com "Gavina", "Badia", "Barrecha", "Tollina-Toñina", "Pechineta", "Trespol", "Brenca", "Cociol", "Solaje". Etc. Així com d'algun altre del qual no se sap amb exactitud l'origen, perquè es dona a la llengua catalana, a l'aragonès i al murcià, com: "Canaleta", "Estera", "Pastera", "Leja", "Molla", "Oliva", "Regle", "Sarrieta", "Tarquin", "Tramontana", etc. Fins a tal punt que ha portat En Manuel Alvar a considerar que la zona de la província d'Almeria, nord de la de Granada i el tros més oriental de la de Jaén, constitueixen una subzona dins del dialecte andalús per la quantitat d'orientalismes dins del seu lèxic.

Aquest "suprasistema" nou conviu en una situació lingüística que hauríem de classificar de diglòssica i de perjudici davant de la normativa estàndard de la llengua castellana. I així, sobretot a partir del S.XIX amb l'aparició de les escoles, diaris i mitjans de comunicació a la nostra terra, va desapareixent aquest "suprasistema" progressivament, fins a la seva pràctica desaparició en l'actualitat.

3.-TOPONÍMIA

1.- GUAREA, Barranco de:

Petit torrent situat a terres de la província de Granada, avui dia és conegut com "Huarea", canvi produït com a conseqüència d'una reacció d'ultracorrecció

normativa que es produeix a les nostres terres a finals del segle passat per confusió amb el vulgarisme que es produïa en canviar la “H” per “G” en la parla viva, (“Huerta” per “Guerta”). Per proximitat articulatòria. Tenim altres exemples ja al segle passat d’aquesta ultracorrecció, i així el poble de “Gua-dix” al D.G.T.L.AL. el Mossèn d’“Huēcija” ho escríu “Huadix” i “Huadiz”.

2.- GUAREA, Torre:

Torre defensiva que pren el nom del barranc que hi ha a la seva vora. Construccions militars defensives de les quals és plena la costa com a mitjà defensiu dels atacs dels pirates nord-africans que es produeixen fins al segle XVIII.

3.- TRIBULAR,
Barranco del:

Torrent situat al costat del límit de la província de Granada i Almeria, que pren el nom d’un turó anomenat “Cerro del Tribular”. Avui dia s’anomena el “Trebolar” probablement per etimologia popular del castellà, “Trebolar” lloc amb molts “Treboles”, <<Trèvols>>. També podria ésser una influència llewantina, el pas de “I>E” el recull Garcia Soriano en el seu V.D.M. com una possible influència valenciana en murcià; aquesta es dona també a Almeria; així es diu “Cecatriz”, “Cevil”, “Centura”. O una ultracorrecció de l’informant, ja que el D.G.T.L.AL. de la mateixa època el recull com a “Trebolar”.

4.- SEGADO, Rambla del:

Rambla de curt recorregut que desemboca a la mar.

5.- SEGADO, Punta del:

És un petit accident geogràfic que avança dins la mar, poc pronunciat; al seu costat hi ha un petit barranquet.

6.- GUAINOS, Torre de los:

Torre defensiva que pren el nom del rierol que hi ha al seu costat, anomenat “Arroyo de los Guainos”.

7.-RAMBLÓN, El:

Rambla gran que desemboca a la mar prop d’Adra ciutat.

8.- FÁBRICAS DE
FUNDICIÓN:

Magatzems dedicats a la fosa dels minerals que s’explotaven a la Serra de Gador, els quals quedaven situats al costat mateix de la platja, des d’on es pujaven els materials als vaixells.

- 9.- ADRA, Fondeadero de: Ancoratge situat davant de la ciutat d'Adra.
- 10.- INGENIO: Nom que reben els magatzems on es tracta la canya de sucre per a l'obtenció d'aquesta substància.
- 11.- PUERTO ANTIGUO: Situat terra endins, al costat de l'antiga ciutat d'Abdera (fenícia). Es deu tractar de l'antic port de la ciutat fenícia, donat que s'hi troba al costat.
- 12.- RUINAS DE LA ANTIGUA CIUDAD DE ABDERA: Es refereix a la ciutat fenícia d'Abdera. Avui dia queda allunyada de la costa per les continuades aportacions fluvials del riu d'"Adra" ó "Grande".
- 13.- ALBUFERA HONDA: Ens indica una petita albufereta de gran fondària que queda vora mar. Coromines al seu D.C.E.C.E.H ens diu que albufera prové de l'àrab "Buhaira" (laguna) <<llac>>, diminutiu de "Bahu"(mar). Reconeix, seguint Covarrubias, que albuhera és la forma pròpiament castellana i que encara en l'antic es pugui trobar escrit albufera; avui aquesta forma és principalment catalana.
- 14.- ALBUFERA ANCHA: Albufera més gran que l'anterior i que queda situada entre la platja i l'altra albufera.
- 15.- LAS ALBUFERAS DE ADRAS DE AGUA DULCE: Es refereix a les dues mencionades abans, i fa referència a la qualitat de les aigües, que eren dolces i no salades del mar. Hem de destacar que el topònim "Adra" aparegui acabat en "S", quan mai no ha tingut aquesta terminació del plural; pensem que es pugui tractar d'una ultracorrecció de l'informant, donat que és característic de la parla viva almerienca l'aspiració i pèrdua de les consonants finals dels plurals en la pronunciació, canviant-les per obertures de les vocals anteriors, entre d'altres formes; fenomen que és una tendència general del castellà, la relaxació en l'articulació de les consonants finals, i que destaca com a característic de l'andalús i del murcià.
- 16.- ALJAMILLA, Torre: Torre defensiva a la costa que pren el seu nom d'una possible font d'aigua calenta que hi hagués pels seus voltants, donat que a pocs quilòmetres de distància existien diferents brolladors d'aigua calenta. És interessant destacar la pronunciació conservada en la